

Лісостепова зона, яка знаходиться у південно-західній частині території парку, включає плато, де розміщується ліс "Прозорих тіней" і розташована сонячна галявина "Наречених" з гарним яблуневим садком і групою червоних дубів, а також північним "Схилом холодних потоків" і південним "Схилом бузкового дощу", центральну балку – "Долини сонячних ставків", каскад ставків, озеро "Білих пелюстків" обсажене різними видами калини й оздоблене плиткою з білого природного каменю, галявину постійного цвітіння – "Галявина кольору", "Ватровий схил", де розміщуються кострові майданчики з обладнанням, "Галявину часу" з сонячним годинником і арборетум "Тихий острів", який має огорожу, виконану з рясної посадки чагарників навколо цієї території для обмеження доступу. Зона "Української діброви" включає у себе меморіальну зону, розташовану на місці російських редутів, від якої йдуть алеї, що у часи заснування парку мали радіально-кільцеву систему, яка з часом, втративши початкові напрямки, набула більш ландшафтного виду.

"Зона Карпатського лісу" знаходиться у північній частині парку та має декілька галявин: галявина "Народження води", яка має питне джерело, оформлене малими архітектурними формами, та галявина "Однієї калини", а також водяний каскад зі значними перепадами, що, перетворюючись у струмок, який йде через усю зону, впадає у ставок. Підбір рослинності різноманітний: сосна карпатська, сосна скельна, дуб пухнастий, бук, граб, ялиця, тис ягідний, груша лохоліста, су-мах та ін. "Зона Степу" розташована на південному схилі східної балки і має назву "Схил ковилевого вітру", де зібрані різновиди трав, чагарників і дерев.

Проаналізувавши всю територію парку за екологічними зонами і враховуючи розташування дендрологічних і функціональних зон, були розроблені маршрути, які охоплюють усі частини парку.

Після комплексної реконструкції парк набуває композиційної завершеності.

УДК581.0(477:234,421.1)

Ст. викл. Т. Максим'юк*; ст. наук. співроб.
Г. Люблінська** – м. Львів

ДЕНДРОПАРК "ФЛОРА РОЗТОЧЧЯ" НА КОРТУМОВІЙ ГОРІ У ЛЬВОВІ

Викладена ідея створення дендропарку "Флора Розточчя" на Кортумовій Горі.

T. Maksymyuk, G. Lyublins'ka, – Lviv

Arboretum "Flora Roztochchya" on the Kortumova mound in Lviv

The idea of dendropark "Flora Roztochchya" creation is presented.

Історично парк "Кортумівка" закладено ще в XVIII ст. Назва походить від Ернеста Кортума, губерніяльного радника, автора твору "Magna Charta libertatum"¹ (1790 р.), в якому викладена їдка критика польської шляхти. Кортум мав тут "...поверхову палату з господарськими будинками і кільканадцять моргів"²

* кафедра містобудування, Національний університет "Львівська політехніка"

** ботанічний сад, Український державний лісотехнічний університет

¹ "Велика хартія вольностей" (лат.)

² 1 морг – 0.58 га

поля; при своїй садибі він залишив сад, в якому числено понад 2000 дерев, і невеликий виноградник. За садом був парк, який зберігся щасливо й до нашого часу. Колись на найвищому місці була альтана, з якої був величавий вид на місто. У парку знаходився також гробовець жінки Кортума, Фридеріки, серед берез і плакучих верб; від імені дружини Кортум називав свій фільварок Фридерікенгоф. По смерті Кортума 1811 р. Кортумівка перейшла в інші руки, врешті – власність війська.^[3]

Найвища гора Кортумівки – Клепарівська височина (374м н.р.м.), дещо нижче – гора Купермана. На цьому узгір'ї, як пише Іван Крип'якевич, "...давнішими часами видно було залишки окопів; мали ще бути окопи гетьмана Петра Дорошенка, що облягав Львів разом з турками 1672 р.; один з горбів названо навіть "кіпцем Дорошенка"; але цей переказ непевний. На цих місцях за австрійських часів побудовано шанці та викопано стрілецькі рови, і з давніх окопів нема й сліду..." На південних схилах узгір'я при вулиці Шевченка (Янівська) у 1883 р. заснований Янівський цвинтар. Є тут понад 200 могил українських стрільців, що полягли у війні 1918-1919 рр. та кілька могил розстріляних. В 1954 р. хрести з могил були використані для замощення вулиць. Частково відновлено місця поховань у 1989 р. [4], і у наступні роки.

До Кортумівки зі сходу підходять декілька, колись передміських, околиць з поселеннями, серед них: Клепарів, назва якого походить від прізвища заможного міщанина львівського купця й фінансиста, німця за походженням, Андрія Стано Кльоппера, який на цих ланах заснував фільварок, Кльоппергоф ще 1419 р.; Голосько Велике, засноване Миколою Ціммерманом у 1401 р.; Голосько Мале, постало на урочищі Оловсько з фільварку заснованого Іваном Ганелем в 1470 р. Із заходу до Кортумівки підходять околиці Білогорщі – поселення, заснованого в 1423 р. на урочищі Білогорша, загосподароване Іваном Заммерштайном. На північ від села тягнуться торфовища низовинного типу "Шенберка". Ростає тут північна береза *Betula humilis* на південній межі ареалу, посеред мохів – залишків льодовикової доби: *Saxifraga hirculus*. Коло неї, ближче міста, на пісках, розбудовувалась на початку XX ст. оселя залізничників – Левандівка [5]. Клепарів визначався доброю землею. Виноградники тут були закладені ще з XV ст.; частина ґрунтів називається "Винниці", ще дотепер вулиця вздовж Клепарівського потоку має назву Винниця. Славні були також Клепарівські черехи¹; в 1555 р. місто видало наказ, щоби ніхто легкодушно не нищив цих дерев і, навпаки, щоби передміщани поширювали їх вирощування [8].

Рішенням Львівської міської Ради народних депутатів за №390 від 20.08.87 року та за №132 від 20.04.89 року "Про встановлення меж паркової зони "Кортумова гора", – згідно з "Програмою комплексного благоустрою та озеленення Львова на період 1988-1997 рр.", прийнятої постановою Львівського облвиконкому за №30 від 26.01.88 року – проект парку "Кортумова гора" доручено розробити в СПКБ ЛПІ згідно із архітектурно-планувальним завданням, виданим Управлінням архітектури та містобудування Львівського міськвиконкому та завданням, узгодженим з Львівським облвиконкомом.

Перед авторською групою постала задача: за яким сценарієм будувати композиційну структуру паркового виднокраю, що покласти в основу його образу, яка символіка й функція мали би визначити його найбільш характерні ознаки.

Головною лінією пошуку був аналіз природного каркасу Кортумівки та його місце у системі архітектури виднокраю міста і його найближчих околиць.

Упродовж віків територіальний розвиток Львова відбувався у гармонії з його природою – розвинутою структурою долинного простору та амфітеатром його підпросторів, утворених верхів'ями витоків р. Полтви, багатих джерелами, струмками, потоками, ставками, в оточенні панорами витончених і неповторних контурів обрисів височин та окремих вершин як гряди Розточчя на заході, так і Знесіння з її характерним силуетом вершин Високого Замку та гори Лева на сході, і низки підвищень. На південному сході підтримує цю систему Личаківська височина, на півдні – Цитадель, Кадетська гора у системі Вулицького узгір'я, а на південному заході – Святоюрська гора, що недавно отримала барвисте ім'я "Святоюрська барокова скеля".

Кортумівка – це гранична, кінцева смуга Розточчя, що вривається у тіло урбанізованого простору Львівської улоговини, зберігаючи у собі нашарування історії, культури та природи. Відрізала її від цілісної системи споруда залізничної колії. Однак залишилися такі ознаки, як біологічні комунікації живого світу, будови земної кори, джерела, потоки, мікрокліматичні особливості урочищ, фашій та особливості ґрунтів, рослинного світу і фауни природного територіального комплексу Кортумівки.

Через хребет вершин Кортумівки проходить лінія Головного європейського вододілу, а її відгалуження через гору Страчення формує другий Полтвинський прорив між Кортумівкою та Високим Замком, який замикає простір Львівської улоговини і водночас виходить на лінійний простір Полтвинської долини, зорієнтованої чітко із заходу на схід.

Головна височина Кортумівки – Клепарівська (374м) – замикає цю вісь на заході, а Клепарівський потік, вливаючись у Полтву, спрямовує її русло у лінійний простір між Малехівською грядою та Знесінням. Це забезпечило унікальні візуальні якості Кортумівки як одного із Львівських бельведерів і рідкісної пам'ятки історії та природи, що зумовлює згідно з Законом України "Про природно-заповідний фонд України" право надання цьому природному територіальному комплексу Львова статус регіонального природно історичного парку, аналогічно РППП "Знесіння". Це дасть змогу продовжити реально природоохоронну політику у створенні великомасштабної територіальної системи природно-заповідних об'єктів Розточчя – Давидівського пасма.

У даному контексті дендропарк "Флора Розточчя" на Кортумівці є цілком об'єктивним і актуальним. Тим більше, що вже розроблена проектна пропозиція на основі глибоких науково-системних досліджень геології, геоморфології, ґрунтів, рослинного світу та архітектури виднокраю у контексті функціонально-композиційних утворень, природно-містобудівельних обмежень.

Для порівняння – знаменита "Софіївка" в Умані (1796р.) займає площу понад 100 га [2]. Територія Кортумової Гори за відводом 1989р. – 70,56 га, – площа дендропарку "Флора Розточчя" за проектом – 96,67 га, у тому числі 52 га – під господарську зону та центр обслуговування [6].

З північно-західної сторони район гори Клепарів через вододільне пасмо, яке годують джерелами Клепарівський потік, межує з природним територіальним комплексом Білогорщі-Кам'янобродсько-Львівською улоговиною. Якщо проаналізувати рівень витоків джерел Білогорського й Клепарівського потоків, то вони знаходяться на одній відмітці водопору (300 м. н. р. м.), зумовленого природною геологічною будовою. Це свідчить про наявність тісного зв'язку виднокраю Білогорщі з Розточчям як єдиної системи, що формується головним водоносним горизонтом – контакту крейди з третинними нашаруваннями, тому власне з цього слід виходити, визначаючи природоохоронні заходи, і не зупинятися не лише на одному природнотериторіальному комплексі Кортумової гори, а формувати його у системі геологічної й гідрологічної будови системи. А щоб це не було лишень на словах, то, опираючись на основи законодавства, слід створити аналогічно "Знесінню", природнозаповідні об'єкти за статусом Регіонального природно-історичного парку – "Флора Розточчя" на Кортумовій горі та "Білогорща", включаючи лісопарк у долинному просторі та лісопарк на Білогорській гряді.

Рослинність Львова надзвичайно багата й різнобарвна. Завдяки географічному положенню Львівської улоговини, що склалася на збігу таких природно-територіальних комплексів, як Розточчя, початки Давидівського пасма, що входить до структури Подільської височини, Львівське плато, Білогоро-Верещицька долина, Грядове Побужжя. Рослинні формації Львова й околиць можна подати у таких групах виднокраю:

1. **Скельна рослинність** (на пісковицях і вапняках). У цю групу входять залишки рослинності на Чатовій Скелі Винниківської височини та в її оточенні, на Знесінні та Кортумівці, а також скельних покладах вапняку довкола Янівського озера.

2. **Лісова рослинність** – букові ліси переважно на північних схилах Винниківської височини, гори Хомицької гряди Розточчя у тому числі гори Клепарівської на Кортумівці, а на південно-східно експонованих схилах соснові бори. Букові фітоценози збереглися і у міському парковому виднокраї урочища "Софіївки" м. Львова, "Погулянки".

3. **Рослинність узгір'я та теплих схилів**. Особливу увагу привертають до себе південні схили гори Хомицької (Холмицької) на Знесінні, де трапляється рослинність південних степів України, серед яких ковила, клекичка та ін. Кортумівка має можливість культивувати подібні унікальні асоціації степової флори та гірських плато, характерні для Розточчя та Карпат.

4. **Рослинність лучна і торф'яна** трапляється переважно у природному комплексі Білогорщі – найцікавішому низькому торфовищі в околицях Львова. Полярний вид берези карликової (*Betula humilis*) разом з іншими тундровими останками творили тут висунуту найдалі на південь стоянку Європейських низин. А це єдина система вододільної гряди Кортумівки та Білогорщі. Лучно-торф'яна асоціація присутня і в Янові, і у гіпсових вертепах під Любінем. Окремі мікроострівці можуть бути і у долині Клепарівського потоку яка складається з низки дуже своєрідних урочищ.

5. **Водяна рослинність** скупчувалася над ставками, озерами Янова, Великого Голоського, на Замарстинові, Снопкові, без сумніву, в Брюховичах і у мочарах Старої Ріки, Верещиці, Білогорського, а отже, і Клепарівського потоків.

Рослинний світ, зрозуміло, тісно пов'язаний з умовами геологічної будови, тектоніки поверхні землі, а звідси, і ґрунтів, мікроклімату та водних ресурсів.

Геологічна будова Кортумівки достатньо проста. Майже горизонтальне залягання верхньокрейдових відкладень перекривається масивною піщаною товщею з невеликими прошарками пісковиць і вапняків, товщею неогену. Вінчає розріз неогену тонкий літотамнієвий вапняковий шар, який бронює останцеві височини.

Схили височин майже суцільно вкриті крихким елювіально-делювіальним утворенням четвертинного віку. Днища ярів вистелені пролювієм. Долина Клепарівського потоку складена алювіальними відкладами. На окремих ділянках має місце насипний ґрунт.

Насичення водоносного горизонту відбувається за рахунок інфільтрації атмосферних опадів, а також підживлення від нижче розташованого верхньокрейдового водоносного горизонту потужністю 1-3 м, який на території Кортумівки має широке розповсюдження. У долині Клепарівського потоку він наближається до поверхні дна потоку, а у деяких місцях виходить у вигляді джерел. Наявність джерел досить активна. Наприклад, у долині Чорної вільхи виходить 4 джерела і 5 джерел у долині Клепарівського потоку. Закаптовані джерела показують потужність 7,5 л/хв. (№1), 6,6 л/хв. (№2) по вул. Винниця найбільш потужне джерело з дебітом 30 л/хв. (№3).

Ця інформація доводить існування багатих можливостей формування водних систем із багатою рослинністю, особливо у долинних просторах.

Цікаво виражена тектоніка рельєфу:

- найвищий ярус (374 м) – виположена тераса гори Клепарів, обмежена північними схилами з найкращими візуальними зв'язками природних і архітектурних домінант у системі міста;
- другий просторово утворюючий ярус (330 м) – спланована тераса між північними схилами потоку Вонячка і гори Клепарів. Зформовано локальний простір з головними візуальними і планувальними зв'язками у напрямку центральних композиційних елементів плато й схилів гори Куперман і панорами Високого Замку на макро рівні;
- плато гори Куперман формується також з кількох терас (325, 339 і 343 м) із найвищою відміткою головного підвищення 350 м;
- долинні яруси потоків на позначці 275-280 м;
- кожна із терас – ярусів – це простір, обмежений схилами і відкритими зв'язками у протилежну від них сторону – *лінійний напіввідкритий простір*; *простір відкритий* з усіх сторін, з панорамним оглядом і зв'язками (це вершинні плато і тераси еспланади); простір обмежений активно схилами вздовж головної осі, – *закритий*, з короткими візуальними поперечними зв'язками, з оглядом як з верхніх позначок карнизу плато, так і з нижніх позначок долин на верхній карниз і схили долини.

Такий поділ території на просторово композиційні елементи – це результат аналізу вододільної структури, яка допомагає визначити природне пропорціонування тих просторів та систему ієрархії візуальних просторів комплексу.

Це простори, які можна охопити оком у межах даної сукупності поверхонь. Форми поверхні землі, у свою чергу, створюють своєрідні природні зали – видовжені, амфітеатральні, каньйони, долини, плато вершин і т. п. Вони створюють умови перспективного сприйняття, протяжність якого варіюється залежно від зміни пункту спостереження.

Планувальна структура парку та її композиційно просторова будова закладена за принципом модуляції природного простору, за методом пропорціонування.

Пропорція (від лат. *Proportio*) – співвідношення, співрозмірність [7] – певне співвідношення окремих частин, предметів, явищ між собою; одне з проявів гармонії. У садово-парковому мистецтві – це співвідношення просторово утворюючих форм за величиною, геометричною будовою, місцем у просторі, кольором, у вигляді певних композицій. У модульній системі пропорцій за основу бе-

реться певна вихідна величина, яка служить мірою просторового строю, композиції (лат. *Modulus* – міра) – величина золотого перетину. Універсальний модуль природного простору – це людина.

Модуляція простору природного територіального комплексу парку "Кортумова гора" визначила його композиційну структуру.

А. Архітектура виднокраю гори Клепарів. Найбільш цінна як геолого-геоморфологічна пам'ятка природи, найвища порівняно з іншими височинами комплексу, домінуюча у просторово утворюючому характері як фоновий схил північно-східної експозиції. Тут був закладений парк Ернестом Кортумом ще у XVIII ст. і побудована альтана.

Б. Долина Клепарівського потоку. Найбільш розчленована територія, яка охоплює долинні простори витоків і джерел: долина каскаду ставів, долина заплав та ряскових плес, долина буків і чорної вільхи, ніші узгір'я, схили, яруси терас. Історично житлова забудова долини була багата черешневими садами та виноградниками, які частково збереглися і у наш час.

В. Долина потоку Вонячки. Експозиція схилів у більшості та сама долина потоку, головною віссю зорієнтовані на південь, південний схід, схід. Цей простір закритий від холодних як північних, так і східних вітрів. Схили пологі, багаті на трав'янисті рослинні асоціації. Джерельні води активно виходять у днищі заплави.

Г. Полонинні сади виднокраю гори Купермана. Гора Купермана займає центральне місце у структурі цілого комплексу виднокраю парку, охоплене від заходу долиною Чорної вільхи, від півночі – Клепарівським потоком, а з півдня і південного сходу – долиною потоку Вонячки. Це переважно відкриті простори з круговою панорамою сприйняття як силуету міста, так і Голосківської височини Розточчя, гори Клепарівської та лінійного простору Полтвинської долини.

Д. Адміністративно-наукова та господарська частина. Територіально розмістилася на площі в 5-6 га між насипом залізничного полотна та новою міською магістраллю – вул. Тунельною. Тут передбачено відкриті автостоянки на 300 автомобілей, готелі, зали виставок і конференцій, житло для персоналу адміністрації, а також теплиці, оранжереї, квіткове господарство з сектором показових декоративних садів.

Існуючий стан рослинних асоціацій надзвичайно різнобарвний. Дослідження свідчать, що кожен тип композиційного й територіально-просторового природного утворення має свої особливості рослинного світу, які були взяті до уваги при формуванні композиційного вирішення дендропарку з метою використання для навчальних, науково-дослідних, виховних, рекреаційних, музейно-демонстративних, показово-практичних цілей, а також як провідна мета – природоохоронних, реноваційних і пошукових програм для відновлення втрачених, чи майже втрачених у минулому, дуже багатих природних рослинних ресурсів Розточчя, у тому числі та Прикарпаття та Карпат.

У флорі Українського Розточчя налічується 1342 таксони судинних рослин і понад 300 видів мохоподібних [9]. Таке біорізноманіття дає змогу відтворити природні екосистеми на території Кортумової гори і запобігти зникненню 228 видів, які потребують охорони вже сьогодні.

Насадження гори Клепарів є переважно похідними фітоценозами природного і штучного походження, що виникли на місці грабово-букових, грабово-

дубово-букових деревостанів. Трапляються змішані соснові насадження. Північні й північно-східні схили гори найбільш заліснені. І це дало змогу віддати цю територію під лісопаркову зону майбутнього парку. Лісоутворюючими породами виступають бук, дуб, сосна, що відповідає характеру лісових фітоценозів Розточчя. Невеликі площі займають масиви модрина, ялиці, смереки. Групи *Juglans regia* L. служать фоном для демонстрації представників родини горіхових: *Juglans cinerea* L., *J. nigra* L., *J. mandshurica* Max., *Carya ovata* C.Koch.

Лісопаркові масиви й гаї. На північно-західних узгір'ях передбачено формування нових паркових композицій на існуючій основі дачних і садових ділянок (10,86 га). Методика перетворення дачносадового виднокраю у семантико-тематичні показові сади є дуже перспективна для дендропарку "Флора Розточчя". Тут має формуватися репрезентативний характер мистецтва саду з метою стабілізації ерозійних процесів через підтримку формування терасованих схилів і підбору особливих рослинних форм для цієї мети.

Відкриті простори, на відміну від закритих лісопаркових, сконцентровані переважно у системі комплексу гори Куперман із її рівнинним плато і східними, південними та північними схилами. Флора Розточчя на цій ділянці може бути продемонстрована такими видами, як *Cerastium arvense* L., *Saxifraga hirculus* L., *Stipa pulcherrima* C.Koch., *Dianthus armeria* L., а також іншими гарноквітучими видами.

Верхні плато вирішені за принципом виднокраю полонин із введенням незначних за масштабом деревно-чагарникових груп, мікрогаїв і солітерних посадок – композиційних акцентів, побудованих на контрасті. Ці композиційні та фітоценотичні угруповання формуються у вигляді тематичних моносадів: сад магнолій, сад спірей, сад бузків, і таке інше за принципами добору рослинних угруповань, методично введеними як у науку так, і у практику Л. І. Рубцевим в Київському новому ботанічному саду [7].

Серед трав'янистих – сади безперервного цвітіння – сади верескові, звіробою, маків, волошок і т. ін.

В районі вул. Винниця – черехи (знані ще в XIII ст.) треба відродити.

Сади пам'яті – квіти, що викликали би сентиментальний настрій, несподівані відчуття смутку, радості життя.

У районі потоків і водойм пропонується посадка вологолюбних рослин. На ділянках "мікроакваторій" гармонійно вписуються *Myosotis arvensis* (L.) Hill., *Ligularia bucorinensis* Nacai, *Calla palustris* L., *Arum maculatum* L., *Acorus calamus* L. і ін.

Це має бути Львівський арборетум, спроможний зберегти, відродити, збагатити, підкреслити і виділити унікальність флори Розточчя.

Література

1. Боговая Н.О., Фурсова Л.М. Ландшафтное искусство – М. 1988. – 176-177 с.
2. Косаревський І.О. Парки України – К.: 1961 – 22-24с.
3. Крип'якевич Історичні переходи по Львові – Львів: 1932 р., перевидано 1991р. – 132 с.
4. Там же, – С. 132, 164
5. Там же, – С. 149-150
6. Пояснювальна записка до проекту "Дендропарк Флора Розточчя". – Львів: 1989. – 29-30 с.
7. Рубцов Л.І. Деревя і кулі у ландшафтній архітектурі. – К. 1964.
8. Степанів О. Сучасний Львів – Львів: 1943, перевидано 1991р. – 13, 28 с.

УДК 582.5/9 (477)

Інг. К.Б. Шморгай* – м. Львів

ВИДИ РОДУ СОСНА (*PINUS* L.) У САДОВО-ПАРКОВИХ КОМПОЗИЦІЯХ ЗЕЛЕНИХ НАСАДЖЕНЬ МІСТА ЛЬВОВА

Проаналізовано видовий склад роду *Pinus* L. та використання сосен у садово-парковому будівництві.

К.Б. Shmorgaj – Lviv

Representatives of pine genus in park and garden compositions of Lviv green belt

The sort components of the Pines genus and using it has been analyzed of the pines in the garden-park building.

Сосни є найбільшим родом серед хвойних, який містить у собі ряд важливих лісових і декоративних порід, що представляють великий господарський інтерес. Відомо коло 80 видів сосен, що трапляються у Північній півкулі від арктичної області до гір крайнього півдня. У флорі України нараховується 3 види і декілька різновидів. У культурі на Україні описано 13 видів і 5 різновидів і садово-декоративних форм [6].

У зеленій зоні Львова найбільше видів сосен зустрічаємо у лісопарковій зоні міста (Брюховичі, Погулянка), а також у великих парках – Стрийському, Шевченківському гаї, Високому Замку і Личаківському [Кучерявий, 1972, 1974, 1981]. У вуличних посадках сосни не виявлені, а у скверах і придомовому озелененні їхня кількість незначна.

Декоративні форми різних видів сосен досконально вивчені Колесниковим [2]. Для сосни кедрової сибірської автор виділяє 2 форми: гірську й високогірну низкорослу; у сосни кедрової європейської – 6 форм: колоноподібна, карликова, однолиста, зелена, золотиста, строката. Сосна кедрова корейська має 2 форми: строкату і зігнуту, веймутова – 9 форм: пірамідальну, плакучу, низьку, зонтичну, сланку, золотисту, сріблясту, голубу, строкату. Сосна жовта містить 5 форм: арізонську, нахилену, великохвойну, Майра, плакучу, Банка – одну форму Анна. Найбільше форм має сосна звичайна – 23. Серед них такі як колоноподібна компактна, пірамідальна, пірамідальна голуба, кулеподібна, плакуча, золота, строката, крейдяна, шотландська, снігова і т.д. Багато форм мають також і інші сосни.

З декоративною метою сосни висаджують на відкритих місцях одиничними екземплярами чи невеликими групами, оскільки у цих умовах вони розвивають більш красиву правильну низько опущену крону. Сосни висаджують також на галявинах або разом з іншими, більш низькими деревами й чагарниками. Низкорослі види висаджують перед іншими більш високими породами, а сланкі – на схилах, серед скель.

Посадка великої кількості екземплярів сосни викликає одноманітність у парковому ландшафті, а тому слід використовувати види і форми сосен, які відрі-